

reserve, die daarop geene betrekking had, en waarin sprake is van de grenzen der jurisdictie der kerkbesturen opgenomen? De roomsche kerk zou door het ministerie-Thorbecke in hare jurisdictie worden vrijgelaten, maar over de gebondenheid der hervormde kerk in dit opzicht liep minister van Bosse achteloos heen. Is het niet, omdat zij niet anders was te verklaren, dan uit de begeerte van den staat om althans nog eenige suprematie over haar uit te oefenen? En was in dit opzicht het ministerie-Thorbecke niet inconsequent?

Ook Thorbecke gleed over dit belangrijke punt heen, toen hij zich geroepen achtte zich te mengen in dit interpellatie-debat, dat overigens van regeeringswege alleen door de ministers van buitenlandsche zaken, dien van financiën, voorloopig belast met het departement voor de zaken van den hervormden eeredienst en dien van justitie, voorloopig belast met het departement voor de zaken van den roomsch-catholieken eeredienst, was gevoerd. Slechts legde hij er nog eens den nadruk op, dat de handeling van minister Nedermeyer van Rosenthal tegen de meening van de regeering als zoodanig was gepleegd; dat zij was eene geïsoleerde handeling van een minister, die was afgetreden; eene handeling, die nooit in het algemeen aan de ministers is voorgelegd, en die, toen zij te hunner kennis kwam (hetwelk niet eer geschiedde dan toen zij publiek was geworden) afkeuring had gevonden. Evenals minister van Bosse had gedaan, onttrok Thorbecke zich dus aan de verantwoordelijkheid voor het koninklijk besluit van 23 Maart 1852. En in de kamer was er niemand, die het verdedigde. Zonderlinge toestand! Maar hoe dit zij, ook Thorbecke was wél zoo verstandig om niet, gelijk van Bosse, verder op bijzonderheden, omtrent de kwestie van de suprematie van den staat over de kerk, in te gaan. Hij zal ongetwijfeld hebben begrepen, dat bij de reserve betreffende de grenzen der jurisdictie van de kerkbesturen geen ander denkbeeld dan dat dier suprematie kon hebben voorgezeten. En in zooverre verdienden hij en zijn ministerie later het verwijt van Groen, dat zij in de practijk ontrouw waren geworden aan het door hem zóó dikwijls verdedigde beginsel van de scheiding van staat en kerk.

HOOFDSTUK XII.

Het ministerie-van Hall en de wet tot regeling van het toezicht op de onderscheidene kerkgenootschappen.

Met het optreden van het ministerie-van Hall in 1853 werden de banden tusschen staat en kerk weder iets nauwer toegehaald. Terstond bij de formatie van het kabinet werd een minister voor de zaken van den roomsch-catholieken eeredienst benoemd, namelijk Mr. L. A. Lightenvelt. Voorloopig werd de heer E. C. W. van Doorn, minister van Financiën, belast

met het departement voor de zaken van den hervormden eeredienst. Men schijnt eerst nog te hebben geaarzeld of men ook voor de hervormde en andere eerediensten een afzonderlijken minister benoemen zou, doch op de begroting van 1853—1854 werd een post van f 8000, ook voor dezen titularis, gebracht. Nadat deze was aangenomen en de heer van Doorn uit het ministerie was getreden, werd den 20^{en} Januari 1854 Mr. A. G. A. Ridder van Rappard tot minister voor de zaken van de hervormde en andere eerediensten benoemd. Deze nadere bevestiging van de banden tusschen staat en kerk had natuurlijkerwijze in de beide kamers oppositie uitgelokt. De minister meende echter, dat eene tijdige afdoening van teedere en gewichtige zaken, welker grondige behandeling eene meer onverdeelde toewijding vordert dan een waarnemend minister, wiens eigen departement zijne geheele inspanning eischt, daaraan kan besteden, een afzonderlijk ministerie wenschelijk maakte. Vooral de teederheid der onderwerpen, die moesten worden geregeld, maakte eene omzichtige behandeling te noodzakelijker. Tot die onderwerpen rekende hij het toezicht, dat de staat op de kerkgenootschappen uitoefent; de gemeenschappelijke regeling van kerkelijke belangen, die de medewerking van den staat behoeven, en eindelijk de wijze, waarop de betrekkingen tusschen staat en kerk zouden worden onderhouden. Over het algemeen konden conservatieven en anti-revolutionnaireren zich met deze beschouwingen vereenigen. Doch tusschen dezen ontspon zich, bij de behandeling dezer zaak in de tweede kamer een bittere strijd. Mr. J. M. de Kempnaer toch had in een hartstochtelijk pleidooi de afzonderlijke ministeries van eeredienst verdedigd uit het eenzijdig motief, dat de kerkgenootschappen moesten worden gehouden binnen de palen der gehoorzaamheid aan de wet. Hij beschouwde de ministers van eeredienst dan ook als commissarissen-politiek, die ja aangesteld waren om de kerkgenootschappen te beschermen, maar vooral ook om ze te beteugelen. Dit laatste nu lokte bij Elout van Soeterwoude en bij Groen, bij Mackay en bij van Lynden scherpe tegenspraak uit. Vooral door Elout werd de nadruk gelegd op de beschermende verhouding, die de staat tot de kerk moest innemen, en zijne verplichting om hare eischen op meer dan één gebied te kennen en te erkennen. „De kerkgenootschappen”, zoo voegde de heer van Nispen tot Sevenaer hieraan toe, „zijn voor den staat de allergewichtigste bondgenoot; het is eene zekere waarheid, dat door hen alleen het voor den staat mogelijk wordt om goede en rustige burgers te vormen en te behouden; dat het dus voor den staat van het grootste belang is om met die kerkgenootschappen op een goeden voet te zijn, op een voet van wederkeerig dienstbetoon, van wederkeerige échange de bons procédés.” Omzichtig zeilde de minister tusschen de beide uitersten door, waar hij en de noodzakelijke bescherming en de noodzakelijke waakzaamheid, naar den eisch der grondwet, naar voren bracht. Doch opnieuw was hier het scherp

onderscheid tusschen de conservatieven en de Thorbeckianen aan het licht getreden, waar het de verhouding van den staat tot de kerk gold, evenals die tusschen conservatieven en anti-revolutionnairn. Voor de Thorbeckianen waren de kerkgenootschappen vrijwel een *quantité négligeable*; voor de conservatieven voor een groot deel gevaarlijke lichamen, tegenover welke toezicht van politie raadzaam was; voor de anti-revolutionnairn kringen sui generis, maar waarmede de regeering in wetgeving en bestuur, zoodra het een of ander den godsdienst raakt, allereerst rekening moet houden. Al mochten de conservatieven dan ook uit een ander motief dan de anti-revolutionnairn vóór afzonderlijke ministeries van eeredienst gestemd zijn, ook laatstgenoemden waren er uit beginsel vóór, al moesten zij erkennen, dat zij nog weinig aan hunne verwachtingen en beginselen hadden beantwoord.

De ministeries van eeredienst werden dus beide hersteld. Ook op een ander punt toonde zich een andere geest dan bij het ministerie-Thorbecke. Aan wijziging of afschaffing van het collatierecht door den staat werd niet meer gedacht. Men liet deze zaak rusten. Ook dacht men niet meer aan afkeuring der reserves; de regeering verdedigde ze en betoogde, dat zij den zin toonden waarin eene vroegere regeering hare goedkeuring aan het reglement meende te hebben moeten geven, namelijk eene, waarbij vooral het recht van derden werd gewaarborgd. En dit keurde zij goed. Alleen voegde minister van Doorn er aan toe, dat het vooral van de synode verder zou afhangen in hoeverre de reserves zouden kunnen vervallen. Hij meende dat nu de synode gunstiger dan vroeger over de reserves dacht, de weg zou kunnen worden gebaad om dienaangaande met haar geheel tot overeenstemming te komen. Uit dit alles blijkt, dat een andere geest dan die van Thorbecke op dat oogenblik het staatschip, ook ten aanzien der kerkgenootschappen, bestuurde.

Maar van veel meer beteekenis was het tot standkomen van de wet op de kerkgenootschappen. Bij de beraadslagingen over deze wet, maakte de vraag of zij strookte met den letter en den geest van de grondwet van 1848 één der gewichtigste, ja het belangrijkste strijdpunt uit. Namen Groen en de zijnen hieromtrent een eenigszins behoedzaam en terughoudend standpunt in, al verklaarden zij eene wet als deze, met het oog op de grondwet, niet bepaald ongeoorloofd, anders stond het met de andere staatkundige groepen. Zoowel de echte Thorbeckianen als de roomsch-catholieken bestreden met scherpe wapenen de grondwettigheid dier wet, terwijl de meer conservatieven met klem betoogden, dat zij een natuurlijk uitvloeisel der bestaande grondwet was. Verscheidene dagen werd hierover op veelszins voortreffelijke wijze het debat gevoerd. Mannen die eens te zamen de staatscommissie voor de grondwetsherziening hadden gevormd en voorstellen aan de kroon hadden gedaan, stonden nu, waar het de uitlegging van het hoofdstuk „van den godsdienst” betrof, lijnrecht tegenover elkander. Terwijl

Thorbecke en L. D. Storm de ongrondwettigheid der wet op de kerkgenootschappen met nadruk betoogden, traden Donker Curtius en de Kempnaer voor de tegenovergestelde stelling in het krijt. Donker Curtius was er zelfs de mede-ontwerper van en verdedigde haar als minister van justitie. Het behoeft ons dus allerminst te verwonderen, dat vooral tegen hem de pijlen zich richtten en hem eens, gedurende de debatten, zoet-zuur werd toegevoegd: „Ik¹⁾ zal nimmer vergeten wat de zaak der nationale vrijheden, wat ook in het bijzonder de zaak der godsdienst-vrijheid — door hem zoo krachtig voorgestaan — aan hem is verschuldigd, *tot op het oogenblik*, dat zij zegevierde en de beginselen dier vrijheden werden opgenomen en geschreven in de grondwet.” Dat wil in goed hollandsch niet minder zeggen dan dat de heer Donker Curtius ze van dat oogenblik min of meer verloochend had, en zeker, in den gedachtengang van den spreker, het meest door de verdediging van deze wet. Voor die beschuldiging was echter wèl grond.

Het valt namelijk niet te ontkennen, dat de beginselen, die bij de grondwetsherziening van 1848 door het toenmalig kabinet waren voorgestaan en hadden overwonnen, andere waren dat die in 1853 bij monde van van Hall en Donker Curtius werden verdedigd. Toen stond op den voorgrond het streven van den staat om zooveel mogelijk alle bemoeienis met godsdienst en kerk te doen ophouden. De neutrale, absolute staat moest in zijne machtsontwikkeling door deze niet worden lastig gevallen. En tot bereiking van dit doel was de neerdrukking der kerken tot particuliere genootschappen het beste middel. Eenmaal toch in die rubriek ingelijfd, kon de staat des te gemakkelijker er zijne hoogheid tegenover doen gelden en ontkomen aan het rekening houden met hare meer bijzondere positie. De consequentie van dit standpunt had de mannen van 1848 er toe moeten brengen om het hoofdstuk „van den godsdienst” uit de grondwet weg te nemen. Thorbecke was daar dan ook principieel allerminst tegen. Maar het hoofdstuk stond nu eenmaal in de grondwet en in 1848 liet men dáár op zijne plaats wat er stond, voor zoover verandering niet volstrekt noodzakelijk was. Daarom heeft men de bedoelde consequentie niet toegepast. Maar zij lag geheel in de lijn van de overwinnaars van 1848, die de vrijheid der kerkgenootschappen predikten, omdat de alvermogende staat zich om deze zedelijke lichamen weinig of niet te bekommeren had.

Bleek de waarheid hiervan ons in het algemeen bij de bespreking van de geschiedenis der grondwetsherziening, hier beschouwen wij haar met toepassing op de vraag of die vrijheid eene speciale wet als die op de kerkgenootschappen toeliet. Waren de letter en de geest van de grondwet van 1848 hiermede niet in strijd?

Op deze vraag moet het antwoord bevestigend zijn.

Bij de behandeling van de grondwet was het punt van verschil,

¹⁾ De heer Storm in de zitting van 18 Augustus.

dat in 1853 de geesten verdeelde, evenmin aan de aandacht ontsnapt. Tusschen hen die toen warm pleitten voor een preventief stelsel en derhalve de banden tusschen staat en kerk wilden behouden en de voorstanders van een repressief stelsel, die deze zoo los mogelijk wenschten te maken, stonden zij, die de noodzakelijkheid, dat de verschillende kerkgenootschappen zich zouden houden binnen de palen der gehoorzaamheid aan de wet, geregeld wenschten te zien bij de wet. Zij verlangden voorzeker vrijheid van godsdienst, maar wilden tevens gewaarborgd zijn tegen uitspattingen dier vrijheid. Preventie wenschten zij wèl niet in de grondwet te zien vastgelegd, maar het onvoorwaardelijke repressie-stelsel der regeering, dat niets aan de wet ter regeling overliet en derhalve geen waarborg bood tegen bedoelde uitspattingen durfden zij niet aan. Van die zijde had men daarom een artikel voorgesteld in dezen geest: „De betrekking tusschen den staat en de verschillende kerkgenootschappen wordt bij eene afzonderlijke wet op eenparigen voet geregeld”. In dienzelfden zin hadden verschillende hoogleeraren, notabelen en gemeenteraadsleden uit Leiden de kamer geadviseerd, de vrees uitende, dat anders de gewenschte vrijheid wèl eens in tegenovergestelde richting zou kunnen werken. Maar de regeering noch de meerderheid hadden aan den gewonen wetgever iets willen overlaten. Zij die dit laatste hadden gewenscht, stemden dan ook tegen de wet.

Dit standpunt nu van de toenmalige regeering wordt bevestigd door de woorden der grondwet. Wèl heeft men het tegendeel, vooral uit de artt. 169, 164 en 165, trachtten aan te toonen, maar het beste bewijs van de onjuistheid van dat betoog levert de geschiedenis dier artikelen. Reeds in zijn „Aanteekening op de Grondwet” had Thorbecke in 1843 er voor gepleit, dat in een nieuwe grondwet het woord „zorgt” in art. 194 grondwet 1840 (nu art. 169) door „waakt” zou worden vervangen. In deze uitdrukking kwam de bedoeling van het artikel duidelijker naar voren, namelijk den koning *toezicht te doen oefenen* over al de handelingen der kerkgenootschappen in betrekking tot de burgermaatschappij in haar geheel en in die tot de rechten der bijzondere burgers. De Negenmannen hadden deze wijziging overgenomen. Ook zij vatten „waken” op in den zin van „gestadig toezicht oefenen”, dus als een zeer wezenlijken plicht der uitvoerende macht. De staatscommissie trad in hetzelfde spoor, zonder er één woord ter nadere verklaring bij te voegen. Wat dit laatste betreft, deed de regeering echter geheel anders, toen ook zij het woord „waken” overnam. Zij gaf er eene zeer duidelijke toelichting bij. „Er staat naast (n.l. naast art. 191) geschreven: „De Koning waakt, dat alle kerkgenootschappen zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat”, zooals er geschreven staat, dat alle ingezetenen en zedelijke lichamen binnen die palen moeten blijven, zonder daarom aan iemand de verplichting op te leggen, om, vóórdat hij eene daad pleegt, vóórdat hij een woord spreekt, schrijft of drukt, daarop de goedkeuring van het gezag te

vragen. Het waken der regeering, dat allen blijven binnen de palen der wet, bestaat in het beteugelen van hen, die buiten deze palen gaan, niet in het vlechten van banden, opdat zij dezelve niet zouden kunnen overschrijden". Hieruit blijkt zonneklaar, dat de regeering er zeer van af was om aan het woord „waken" de gedachte van eenig preventief toezicht te verbinden. Bij voorbaat kwam zij zelfs hiertegen op. Dat „waken" had uitsluitend betrekking op hen, die buiten de palen van gehoorzaamheid gingen. Nooit konden zij er nu het voorwerp van worden, die wellicht te eeniger tijd op dit verkeerde pad kwamen. Beslist sloot de wijziging alle preventie uit. Het nieuwe artikel had alleen repressieve beteekenis.

In dienzelfden zin was het artikel ook bij de debatten in de tweede kamer opgevat. Wèl werd er zoo goed als niet over gesproken, maar de ééne keer, dat dit geschiedde, bewijst genoeg. De heer Nedermeyer van Rosenthal verzette zich krachtig tegen de afschaffing van het recht van placet. „Het ligt in den aard der zaak" — zóó sprak hij — „dat, wanneer de belijders der onderscheidene gezindheden werkelijk meerdere vrijheid genieten, dat zij dan — ofschoon het dan ook te verwachten is, dat zij binnen de palen van gehoorzaamheid zullen gehouden worden door gevoel van betamelijkheid — niet juist zoo bepaald zijn, dat ze niet wel eens uitspatten. *En is het dan voorzigtig van den grondwetgever om zich van wapenen te ontdoen, die met ter tijd nuttig zouden kunnen wezen, en te bepalen, dat nimmer preventief gehandeld zal mogen worden?*" Welnu, uit deze laatste woorden blijkt duidelijk, dat met de loslating van het recht van placet alle preventief handelen der regeering onmogelijk zou zijn gemaakt. En nog merkwaardiger was in dit opzicht het woord van den minister voor de zaken der hervormde en andere eerediensten, die juist van geen preventieve maatregelen wilde weten en daarom het placet bestreed. „Dit regt is gevaarlijk, omdat een preventieve maatregel, al is het bij exceptie, in de Grondwet opgenomen, nadeelig is voor den regtstoestand der maatschappij. Neemt één preventiven maatregel op, en gij hebt de deur opengezet tot vele andere, strijdig met het aangenomen stelsel, aandruischend tegen de ware belangen der maatschappij". En terwijl aldus werd gesproken, was er niemand, die er op wees, dat er in dat „waken" eenige gedachte aan preventie school. Welke andere slotsom is uit dit alles, zoowel uit de schriftelijke gedachtenwisseling als uit de mondelinge discussiën, dan ook anders te trekken, dan dat artikel 169 der grondwet 1848 geen recht geeft aan den koning maatregelen te nemen om hen, die binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den staat *zich bevinden, er voortaan ook binnen te houden?* Hij kan hen, die er buiten gaan, straffen, maar hij kan dit euvel vooraf niet keeren.

Men kan dit afkeuren, maar het was geheel in den geest van hen die de grondwet van 1848 hadden tot stand gebracht.

Tot eenzelfde slotsom brengt ons de bespreking van datgene wat

er met artikel 188 van de grondwet van 1840, nu artikel 164 in de grondwet van 1848, is geschied. Zeer verward zijn, naar het ons voorkomt, de beschouwingen over dit artikel geweest, terwijl op grond daarvan allerlei ongeoorloofde gevolgtrekkingen zijn gemaakt. Ook hier doen wij veilig ons door het licht der historie te laten leiden.

Van artikel 190 in de grondwet van 1840 : „De volkomen vrijheid van Godsdienstige begrippen wordt aan elk gewaarborgd” had Thorbecke in 1837 in zijn strijd met Groen de volgende verklaring gegeven. Allereerst maakte dit artikel de belijdenis van ieders individueele godsdienstige denkwijze vrij, en ten andere sloot het de vrijheid van huiselijke godsdienstoefening, die van den huisvader met zijne huisgenooten, in zich. Het eerstgenoemde denkbeeld vond hij reeds in artikel 13 van de Unie van Utrecht, hetwelk zegt : „dat een yeder particulier in syn Religie vry sal mogen blijven, ende dat men niemant ter cause van de Religie sal moghen achterhalen ofte ondersoecken”. En het tweede in het plakkaat der staten-generaal van 3 July 1619, waarbij aan de remonstranten kerkelijke godsdienstoefening werd ontzegd, doch waarbij zij verklaren „niettemin klaer en wel expresselick, onze meyninge noyt geweest te zijn, of oock noch niet te zijn, dat yemandt van alle de Inwoonders van de Landen zal mogen worden geïnquieteert — over syn particulier gevoelen ofte conscientie, ofte over sulcke ordre, verklaringe ofte oeffeninge, als hij in syn eygen huys ofte voor syn eygen huysgezinne, in stilhey, sonder byeenkomsten van anderen van buyten, met voorlesen, singen ofte vermanen sal willen doen : Maer dienaengaende genieten sullen de vryhey van conscientie, tot noch toe in deze landen gemainteneert.” In overeenstemming met deze twee historische gegevens, las Thorbecke in artikel 190 de vrijheid der persoonlijke belijdenis en die der huiselijke godsdienstoefening, terwijl het omtrent de kerkelijke godsdienstoefening niets zegt.

Het komt mij voor dat Thorbecke in deze toelichting artikel 13 van de Unie van Utrecht niet juist heeft geïnterpreteerd. Hij las daarin de volkomen vrijheid van *persoonlijke* godsdienstige *belijdenis*. Ja, hij ging zelfs zoo ver, dat hij in zijn „Aanteekening op de grondwet” schreef, dat de bedoeling van artikel 188 der grondwet van 1840 was „niet de gedachten, maar hare belijdenis vrij te maken” — en de Unie van Utrecht zeide, naar zijne meening, hetzelfde. Volgens hem zouden dus èn artikel 13 der Unie èn artikel 188 der grondwet van 1840 beide aan ieder volkomen vrijheid hebben gegeven om, waar of in welken vorm ook, zijne godsdienstige meeningen openlijk te belijden, mits het maar niet geschiedde in kerkelijken vorm. Maar dit nu is niet te lezen in de woorden van de Unie van Utrecht. Zij geven gewetensvrijheid, maar geen godsdienstvrijheid ; zij verbieden de inquisitie naar iemands persoonlijke denkwijze, maar verleenen geene vrijheid van godsdienstige belijdenis. En evenmin geeft artikel 188 deze. In aansluiting aan artikel 13 der Unie waar-

borgt het vrijheid van godsdienstige *begrippen*. maar men heeft geen recht daaruit de slotsom te trekken, dat iemand openlijk in geschrifte of in meetings of op de straat zijne godsdienstige gevoelens mag propageeren, indien hij slechts zorgt, dat dit optreden niet het karakter krijgt van eene *kerkelijke* godsdienstoefening.

In zekeren zin heeft Thorbecke dit zelf gevoeld. Want reeds in zijn „Aanteekening” geeft hij in overweging bij eene herziening de woorden van artikel 188 aldus te wijzigen: „Ieder belijdt zijne godsdienstige meeningen met volkomen vrijheid.”

De staatscommissie, waarvan hij voorzitter was, volgde dien wenk en ook de regeering stelde in 1848 voor, het artikel aldus te lezen. Geheel in Thorbeckiaanschen geest schreef zij in de memorie van toelichting: „Het ruimer denkbeeld, dat er in opgesloten lag ¹⁾, om zijne godsdienstige meeningen met volkomen vrijheid te kunnen belijden, is nu uitgedrukt”. In de kamer heeft men zeer goed begrepen welk een groote uitbreiding hiermede aan het bestaande artikel werd gegeven. Men wilde deze uitbreiding zonder meer niet. Een wijde deur zou worden opengezet voor het verspreiden van allerlei voor de rust en de orde der maatschappij en de goede zeden verderfelijke leerstellingen en begrippen. Want het belijden bracht mede het openlijk verkondigen door mond en pen. Daarom kon men alleen met het nieuwe artikel mede gaan, wanneer er bijgevoegd werd, dat het belijden van zulke meeningen aan dezelfde verantwoordelijkheid onderworpen bleef als dat van alle andere meeningen. En wat deed daarop de regeering? Trachtte zij iets af te dingen op deze ruime verklaring van het artikel? Allerminst. Zelfs achtte zij de gewenschte bijvoeging overbodig, en alleen omdat de meerderheid haar bleef verlangen, gaf zij ten slotte toe. Tot hare bevrediging voegde zij de haar inziens onnoodige woorden aan het artikel toe: „behoudens de bescherming der maatschappij en harer leden tegen de overtreding der strafwet.” Doch door de strafwet met name te noemen en niet de woorden uit artikel 8 over te nemen „behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet”, waarop was aangedrongen, sneed zij onherroepelijk de mogelijkheid af, dat de gewone wetgever ooit door eene speciale wet de vrijheid van artikel 164 der nieuwe grondwet zou kunnen beperken. Dit beginsel werd beslist gehandhaafd.

Omtrent artikel 165 in de grondwet van 1848, het oude artikel 189 van die van 1840 kunnen wij hier kort zijn. „Alle godsdienstige gezindheden” is daarin veranderd in „alle kerkgenootschappen” en voor „in het Koninkrijk bestaande” kwam „in het Rijk” in de plaats. Noch over deze veranderingen noch over de beteekenis van het artikel zelf is in 1848 een woord gewisseld. Wij dienen het dus te beoordeelen naar de beteekenis, die het in de grondwetten van 1814 en 1815 had. Deze nu was geen andere dan den voorrang, dien vroe-

¹⁾ Wat wij ontkennen.

ger ééne kerk, namelijk de nederlandsche-hervormde kerk, had, te doen vervangen door de gelijkstelling van alle kerkgenootschappen voor de wet. In het *gelijke* schuilt de beteekenis van het artikel. Dit beginsel, na 1795 toegepast, wilde men ook in 1848 handhaven. En dit wilde men algemeen. Daarom leverde het geen stof voor discussie. Niemand dacht er aan om aan dit artikel het recht tot *bijzondere* bescherming der kerkgenootschappen, door een speciale wet, te ontleenen. Indien dit het geval geweest ware, zou men stellig hen, die regeling van de godsdienstvrijheid bij de wet wenschten, hebben tegengeworpen, dat zulks krachtens dit artikel reeds mogelijk was. Doch dit is niet geschied. En dit was, de beteekenis van het artikel in aanmerking genomen, ook zeer natuurlijk.

Wie zich dus niet alleen verplaatst in de gedachtenwereld der mannen van 1848, maar ook nauwkeurig de verschillende artikelen van het zesde hoofdstuk nagaat, kan tot geen andere slotsom komen dan dat de wet op de kerkgenootschappen in strijd is met de grondwet en van een gansch andere opvatting van de verhouding van staat en kerk uitging.

Volkomen hiermede in overeenstemming is het feit, dat de echte Thorbeckianen en de roomsch-catholieken, die de warmste voorstanders van de grondwetsherziening in 1848, namelijk wat betreft hoofdstuk zes, waren, de vinnigste bestrijders van de wet op de kerkgenootschappen geweest zijn. In een overwegend protestantsch land als het onze is de door Thorbecke gewilde vrijheid voor de kerkgenootschappen en de daarmede samenhangende neutraliteit van den staat, voor de roomschen-catholieken alleszins begeerlijk. Daarom is het begrijpelijk dat zoowel bij de roomsch-catholieken als bij de Thorbeckianen de wet op de kerkgenootschappen, als een anti-ultramontaansche wet en als een anti-neutrale heftige bestrijding vond. Ook dit feit pleit voor de antithese tusschen de grondwet van 1848 en de wet van 1853.

Alle pogingen om bij de beraadslaging over deze laatste haar als een uitvloeisel van de eerste te beschouwen, moeten wij dan ook als mislukt beschouwen, hoewel men met groote scherpzinnigheid de grondwet ten voordeele van zulk eene wet trachtte te doen spreken.

Vooraf uit art. 165 poogde men de noodzakelijkheid dezer speciale wet af te leiden. Nu eens werd betoogd, dat de gelijke bescherming aller kerkgenootschappen de verzekering in zich sluit, dat de ééne gezindheid de andere in de uitoefening van haren eeredienst niet kan storen en dat derhalve de staat ieder kerkgenootschap moet kunnen dwingen iets van zijn recht op te offeren, opdat men in rust en vrede naast elkander kan leven. Alsof de artikelen 167 en 169 daarin niet voldoende voorzagen! Dan weder werd beweerd dat waar in art. 164 gezegd is, dat de staat tegenover de godsdienstige belijdenis alleen mag worden beschermd door de strafwet, met opzet van die beperking wordt gezwegen, waar het de bescherming der kerkgenootschappen geldt en de staat dàar dus de vrije keuze van de

middelen ter bescherming heeft. Alsof ergens een spoor valt te ontdekken van die opzettelijke vrijlating in art. 165 tegenover de beperking in art. 164! Dan weder werd verzekerd, dat de beschermer tegenover den beschermeling staat, gelijk de man tegenover de vrouw, maar dat evenmin als die bescherming in het huwelijk medebrengt, dat de man moet toelaten dat de vrouw zijn huis op stelten zet, de staatsbescherming over de kerkgenootschappen evenmin de algeheele vrijheid van deze gedooft. Alsof die vrijheid reeds niet door het feit dat de koning waakt dat zij blijven binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den staat, aan voldoende banden gelegd was! Zelfs hooren wij uit den mond van den minister van justitie, Mr. Donker Curtius, de sofistishe redeneering: „Art. 165 legt aan de maatschappij op de bescherming en wel de gelijke bescherming van alle kerkgenootschappen. Nu is het woord *bescherming* van dien aard, dat het per se het denkbeeld uitdrukt van voorwaardelijkheid; elke bescherming is voorwaardelijk; geene onvoorwaardelijke bescherming kan worden verleend. De aard van de verplichting, hier op den Staat gelegd, drukt, naar mijn inzien, twee voorwaarden uit; de eerste, kennis van den toestand van dengene, die beschermd moet worden, en in de tweede plaats, buiten die kennis, de verplichting van den beschermeling, om niet te gaan buiten zoodanige palen, waarbij hij, die beschermen moet, niet meer beschermen kan. . . . In dit artikel ligt derhalve de volstreekte plicht van de Regering om die maatregelen te beramen, die behoedende maatregelen aan te wenden, welke in staat zijn om in den Staat vrede te houden.” Het is wèl merkwaardig, dat in de vijf jaren sinds de grondwetsherziening niemand iets van die grondwettige „volstreekte plicht van de Regering” had bespeurd, totdat de Aprilbeweging kwam!

Dezelfde zwakheid, die de redevoeringen ten gunste der wet, zich grondende op art. 165, verraden, komt uit waar men artikel 169 tot zijn steunpunt koos. Had Thorbecke, toen hij in vroeger jaren voorstelde het „zorgt” door „waakt” te veranderen, kunnen vermoeden hoeveel opgeld dit laatste woord bij de voorstanders der speciale wet zou doen, hij zou ongetwijfeld het oorspronkelijke woord hebben laten staan. De heer van Lennep zette zelfs een letterkundig betoog op, om aan te wijzen dat „waken” voorafgaand zorgen en tijdig voorkomen insluit. „De kijkuit op het schip waakt: dat is, hij zorgt te waarschuwen als zich eene branding voordoet, als er klippen zijn, als een vijand nadert, maar hij wacht niet met zijn waken totdat het schip zich in de branding bevindt, op de rotsen verbrijzeld is, of tot dat de vijand de vlag hijscht. Dat is waken, en zoo waakt de Vorst”. Maar toegegeven eens dat het woord „waken” in dien zin moet worden gebezigd (wat wij blijkens het vroeger gezegde ontkennen), dan houden wij vast aan dit laatste: „zoo waakt *de Vorst*”. „*De koning*” — zegt het artikel uitdrukkelijk — „waakt”. De waakzaamheid wordt derhalve aan de uitvoerende macht (zie

art. 54) opgedragen. Door dit te bepalen sluit de grondwet de wetgevende macht uit. Een speciale wet zondigt dus in dezen tegen een prerogatie van de kroon. Ook van deze zijde bezien, moet dus het gevoelen van de voorstanders dezer wet worden gewraakt.

En wat nu de bewijskracht van artikel 164 betreft, dat ook door den minister van justitie ten voordeele der wet werd aangevoerd, zelfs een warm voorstander als de Kempnaer wees dien steun af. Het artikel sluit juist door zijn eigenaardige, van artikel 8 afwijkende formulering, alle bemoeienis van de wetgevende macht uit. En ook hierin vertoont zich diezelfde grondtrek, die aan alle artikelen van het hoofdstuk van den godsdienst eigen is, namelijk de behoedzaamheid van den grondwetgever om te zorgen dat de kerkgenootschappen door geene speciale wet buiten het gemeene recht zouden kunnen worden geplaatst. Geest en letter der grondwet stemmen in dat opzicht merkwaardig overeen.

Wij dienen echter in dit verband nog stil te staan bij een argument van geheel anderen aard, waarop de regeering zich ter verdediging van de indiening van het wetsontwerp op de regeling van het toezicht op de onderscheidene kerkgenootschappen beriep. Wij hebben het argument op het oog, ontleend aan de wet van 18 Germinal jaar X, relative à l'organisation des cultes, welke aanzijn de wettelijke regeling van het bedoelde onderwerp zou hebben geëischt.

Zooals bekend is, had Napoleon 18 Germinal an 10 (8 April 1802) uitgevaardigd: „Le loi relative à l'organisation des cultes”, waarbij ten eerste, de conventie tusschen Pius VII en de fransche republiek, den 26 Messidor an 9 gesloten, tot wet van den staat werd verklaard, ten tweede, organieke artikelen van die conventie eenzijdig door Napoleon werden vastgesteld, waartegen dan ook van de zijde van den pauselijken stoel is geprotesteerd, en ten derde, organieke artikelen van de protestantsche eerediensten werden opgenomen. Op dat oogenblik bevond zich een deel van het tegenwoordig koninkrijk der Nederlanden, met name Limburg en het voormalig vierde en vijfde district van Zeeland, dat is Staats-Vlaanderen, onder fransche heerschappij en werd dus ook aldaar de wet van 18 Germinal an 10 ingevoerd.

Bij decreet van 22 Juni 1810 had die invoering ook plaats in de sinds nog bij Frankrijk ingelijfde deelen van het koninkrijk Holland. Deze waren het bij proclamatie van 27 December 1809 ingelijfde eiland Walcheren en het den 14^{en} Maart 1810 door koning Lodewijk bij verdrag afgestane land bezuiden de Waal en den Biesbosch. Voortaan gold die wet dus ook in de zoogenaamde departementen der Monden van den Rhijn en de Schelde en het arrondissement van Breda.

Nadat den 10^{en} Juli 1810 de rest van het koninkrijk Holland bij Frankrijk was ingelijfd, werd bij decreet van 18 October 1810 bepaald, dat met het oog op de moeilijkheden van financiëlen aard, die de directe invoering der geheele fransche wetgeving zou ten gevolge

hebben, voor het jaar 1811 allerlei maatregelen zouden worden getroffen, die in hoofdzaak behoud van den status quo bedoelden. Zóó bepaalde dit decreet o.a. met betrekking tot den eeredienst in art. 206 : „L'organisation du clergé catholique et du clergé protestant, actuellement existante, est maintenue”, en in art. 207: „Notre ministre des cultes nous fera connaître les besoins des églises et des ministres, pour y être pourvu en cas d'insuffisance”. Daarop werd den 6^{en} Januari 1811 een decreet uitgevaardigd, waarvan artikel 1 zeide dat, van af 1 Maart aanstaande, de wetten, reglementen en decreten van het keizerrijk, waarvan de uitvoering in de departementen van de Monden van den Rhijn en de Monden van de Schelde door de decreten van 22 Juni en 22 November 1810 was gelast, ook in de zeven nieuwe departementen zouden gelden, die gevormd waren uit het grondgebied van het vroegere Holland „sans préjudice des modifications particulières qui ont été ou seront par nous apportées pour ces mêmes départemens”. Onder die „modifications particulières, qui ont été par nous apportées” behoorde het voorbehoud van artikel 206. Bij het decreet van 6 Januari 1811 werd dus wél de wet van 18 Germinal an 10 ingevoerd, maar onder voorwaarde dat de bestaande organisatie van de catholieke en protestantsche geestelijkheid voorloopig gehandhaafd zou worden. Onder Napoleon is hierin geenerlei verandering gekomen. Wél benoemde hij bij de decreten van 29 October 1811 en 24 Januari 1812 eene commissie om de kerken te organiseeren, liefst zooveel mogelijk in aansluiting aan de organieke artikelen van de wet van 18 Germinal an 10, maar door den ondergang van het keizerrijk is daarvan niets gekomen.

In de organisatie der kerken was men dus geheel vrij van deze wet. Willem I toonde dit met name door de organisatie der nederlandsch-hervormde kerk in 1816. Maar feitelijk was ook de geheele wet een doode letter geworden; men rekende evenmin met de overige artikelen meer. Klaar en duidelijk blijkt dat uit de overeenkomst, den 18^{en} Juni 1827 tusschen Willem I en paus Leo XII gesloten en bij koninklijk besluit van 2 October 1827 Stbl. no. 42 afgekondigd. Artikel 1 daarvan luidt: „De overeenkomst, die in den jare 1801 tusschen Paus Pius VII en het fransche gouvernement aangegaan en voor de zuidelijke provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden van kracht is, zal op de noordelijke provinciën toegepast worden.” Dit artikel bewijst dat tot op dat oogenblik die conventie in Noord-Nederland niet gold. Nu komen in die conventie verschillende artikelen voor, die niet de organisatie der kerken betreffen. Door de geheele conventie van toepassing te verklaren, erkende men dus zijdelings dat ook die artikelen tot heden in het noorden niet hadden gegolden. Men stelde zich bij het sluiten der overeenkomst van 1827 op het standpunt, dat de wet van 18 Germinal an 10 hier niet meer gold. Daarbij komt, dat men haar ook voor de toekomst niet geldig verklaarde. Want wél deed men dit een stuk daarvan, namelijk de conventie van 1801, maar men deed het

de wet zelf niet ¹⁾. En dat kon ook niet, omdat de pauselijke stoel steeds geprotesteerd had tegen de organieke artikelen, slaande op den roomschen eeredienst, die Napoleon er eigenmachtig aan had toegevoegd. De overeenkomst van 1827 zegt dus niets ten bate van de rechtsgeldigheid van de wet van 18 Germinal an 10 in 1853; zij bewijst veeleer het tegendeel.

Men heeft in 1853 bij de verdediging van het wetsontwerp op de kerkgemeenschappen gemeend de rechtsgeldigheid te kunnen bewijzen uit het in werking zijn van verschillende harer bepalingen. Zelfs zou bij de grondwetsherziening in 1848 gebleken zijn, dat men die wet als verbindend beschouwde.

Het komt mij voor dat ook de gronden voor die bewering van weinig beteekenis zijn.

De uitdrukkelijke afschaffing van het recht van placet in artikel 170 van de grondwet zou de erkenning in zich houden van de rechtsgeldigheid tot op dat oogenblik van de wet van 18 Germinal an 10, die in artikel 1 van de organieke artikelen de volgende bepaling bevat: „Aucune bulle, bref, rescrit, décret, mandat, provision, signature servant de provision, ni autres expéditions de la cour de Rome, même ne concernant que les particuliers, ne pourront être reçues, publiées, imprimées, ni autrement mises à exécution, sans l'autorisation du Gouvernement.” Maar dit betoog was zwak, omdat het recht van placet zoowel in de noordelijke als in de zuidelijke nederlanden van ouds een recht der vorsten was geweest. Het had hier te lande steeds bestaan. Al de bullen van den pauselijken stoel waren steeds gevisceerd geworden. Men kan dus niet zeggen dat het recht van placet zich grondde op de wet van 18 Germinal an 10 en de afschaffing van dat recht bij artikel 170 van de grondwet dus noodwendig erkenning van de rechtsgeldigheid dier wet in zich sloot. Wie dat beweert, miskent ten eenenmale het recht van placet in historischen zin.

Ook het beroep op artikel 45 van de wet van 18 Germinal an 10

¹⁾ Het is merkwaardig na te gaan met welke zonderlinge, ja tegenstrijdige redeneeringen minister van Hall de rechtsgeldigheid van de wet van 18 Germinal an 10, met het oog op het concordaat van 1827, verdedigde. In de Memorie van toelichting luidt het op bldz. 3: „Bij deze overeenkomst (n.l. v. 2 Oct. 1827) wordt het wettig bestaan van de wet van 18 Germinal jaar X erkend, want zij wordt *niet* in de noordelijke provinciën *ingevoerd*, maar op dezelve slechts *toegepast*.” Deze tegenstelling wordt echter in zijne redevoering in de tweede kamer weder geheel losgelaten, wanneer hij zegt: „Het concordaat van 1827 heeft die wet in de noordelijke provinciën *ingevoerd*” (zie Handel. 1853 bldz. 228). Dan volgt op deze laatste woorden: „ook wat den culte catholique betreft.” Alsof de pauselijke stoel, die steeds tegen de organieke artikelen had geprotesteerd, dezen — want zij handelen hoofdzakelijk over den roomschen cultus — zou hebben ingevoerd!

faalt. Zoowel door de regeering als in de kamer werd in 1853 beweerd, dat dit artikel steeds had gegolden en in 1848 in artikel 167 van de grondwet was overgenomen, omdat men het in stand houden daarvan voortaan niet van de beslissing van den gewonen wetgever afhankelijk wilde laten. Dat artikel 45 luidt : „Aucune cérémonie religieuse n'aura lieu hors des édifices consacrés au culte catholique, dans les villes où il y a des temples destinés à différens cultes”; artikel 167 der grondwet van 1848 : „Alle openbare godsdienst oefening binnen gebouwen en besloten plaatsen wordt toegelaten, behoudens de noodige maatregelen ter verzekering der openbare orde en rust. Onder dezelfde bepaling blijft de openbare godsdienst oefening buiten de gebouwen en besloten plaatsen geoorloofd, waar zij thans naar de wetten en reglementen is toegelaten.” Het laatste artikel was, zoo zeide men, dus de bevestiging van de rechts geldigheid van het eerste.

Dit laatste is onjuist. Ongetwijfeld waren in 1848 nog steeds verschillende openbare godsdienst oefeningen buiten de gebouwen en besloten plaatsen, als uitvloeisel van artikel 45 der wet van 18 Germinal an 10, toegelaten. Maar dat wil niet zeggen dat op dat oogenblik dat artikel nog kracht van wet had. De macht van den koning was daarvoor, krachtens art. 139 der grondwet van 1815, in de plaats getreden. Hij kon in gevolge zijn jus majestaticum circa sacra processies al of niet verbieden, zonder zich aan art. 45 te storen. En hij heeft van dat recht dan ook verscheidene malen gebruik gemaakt, b.v. toen hij bij koninklijk besluit van 23 April 1822 in de noordelijke provinciën alleen daàr processies toeliet, waar zulks altijd zonder interruptie had plaats gehad. Dit ging lijnrecht in tegen den letter en den geest van artikel 45 der wet van 18 Germinal an 10, waarvan de duidelijke bedoeling was ze alleen te verbieden in grootere plaatsen, waar verschillende gezindten bijeen waren en dientengevolge zóó licht botsing kon ontstaan.

Evenmin als uit art. 45 is uit artikel 167 der grondwet van 1848 iets hieraangaande af te leiden. Dit artikel 167 gaat van een geheel anderen gedachtengang uit dan artikel 45. Dit laatste *verbiedt* alleen alle openbare godsdienst oefeningen in grootere, wat de religies betreft, gemengde plaatsen ; het eerste *laat ze slechts toe*, waar zij, ten gevolge van welke wetten of reglementen ook, eenmaal bestaan. De grondwetsbepaling was derhalve in den geest van het bovengenoemde besluit van koning Willem van 1822 en bedoelde de verhinderen van alle nieuwe processies ; artikel 45 liet daarentegen een zeer ruim gebruik der processies, althans op het platteland, toe, hetgeen in zijne toepassing op de steden nog door de ministerieele resolutie van 30 Germinal an 11 werd uitgebreid. Het grondwetsartikel 167 eene bevestiging te noemen van de rechts geldigheid van artikel 45 van de wet van 18 Germinal an 10 heeft dus geen zin. De slotsom, dat men in 1848 laatstgenoemde wet als verbindend heeft beschouwd, mist dus voldoende grond. Wij gaan

verder. Uit geen enkel gegeven hetzij bij het samenstellen der grondwet van 1814 hetzij bij dat van die van 1815 hetzij bij dat van die van 1848 blijkt dat men met die wet eenige rekening hield. Daar-tegenover hebben verschillende ministers na 1815 — de heer van Hall erkende het zelf — besluiten genomen in strijd met die wet, zonder dat iemand daarop aanmerking maakte. Men heeft in 1848, zonder van de wet van 18 Germinal an 10 een woord te reppen, een hoofdstuk „van den godsdienst” in de grondwet opgenomen, waarvan de leidende gedachte in lijnrechten strijd was met die van genoemde wet. Want gene bedoelde den staat vrij te maken van elke bemoeienis met de kerk en waar zij nog noodig bleek, regelde de grondwetgever deze zelf, zonder iets aan den gewonen wetgever over te laten, terwijl deze beoogde de kerken tot in de kleinste bijzonderheden te onderwerpen aan de regelingen, die de wet vaststelde.

Men verkeerde in 1848 op dit punt in den vrijheidsroes. Met emphase riep de minister voor de zaken van de hervormde en andere eerediensten in de Kamer uit: „Ik moet opmerken, dat wij hier geven vrijheid in alles en voor allen; wij geven hier vrijheid aan katholyken, aan protestanten, aan allen in gelijke mate”. En de minister voor de zaken van den roomsch-catholieken eeredienst zong in denzelfden toonaard: „Dáár, waar sprake is van godsdienstige vrijheid en verdraagzaamheid, dáár ben ik, als ik het zoo zeggen mag, op mijn gemak, want ik sta dan op een voor mij geliefkoosd terrein”. Dit alles was geheel in den geest van Thorbecke. Alle kerkgenootschappen waren als particuliere vereenigingen vrij om God elk op zijne wijze en naar zijne regels te dienen, maar tevens moesten zij zich als burgerlijke genootschappen dan ook aan het gemeene recht onderwerpen. De staat had niet meer met hen dan met andere particuliere vereenigingen te doen. Die vrijheid, dat los-zijn van den staat van de kerkgenootschappen, zou het eenige middel zijn om bestuur en wetgeving te onttrekken aan kerkelijke twisten en kerkelijke onverdraagzaamheid. Thorbecke ging daarin zoo ver, dat hij zelfs het spreken op politiek gebied van eene protestantsche natie afkeurde en alleen van eene nederlandsche natie wilde weten. Alsof deze twee historisch en feitelijk tegenstellingen zijn? Het is echter zeer natuurlijk dat zoowel zij die den staat als een neutrale abstractie beschouwen als de roomschen, die in een protestantsch land van zulk een neutraliteit voor zich het meeste voordeel trekken, deze Thorbeckiaansche vrijheid toejuichten en gaarne medehielpen om haar stempel op de grondwet van 1848 te drukken.

Er kan dan ook geen twijfel over bestaan of die stempel staat op die grondwet. Elke bepaling, die slechts eenigerlei aanleiding zou kunnen geven om de kerkgenootschappen buiten het gemeene recht te plaatsen, is zorgvuldig vermeden. Zelfs bepaalde de grondwet zelf wat op de bijzondere politiewetgeving in zake godsdienstoefening en kerkgenootschappen betrekking heeft. Aldus kwamen voorschrif-

ten van dien aard in de grondwet, die er eigenlijk niet in thuis behooren. Men kan dit overdreven, ja eenzijdig achten, maar het was de heerschende geest in 1848, de consequentie van het Thorbeckianisme. Een merkwaardig staaltje daarvan leverde bij de debatten over „het wetsontwerp tot regeling van het toezigt op de onderscheidene kerkgenootschappen” de heer van Bosse. Deze was minister van financiën geweest in het tijdelijk ministerie dat de grondwetsherziening van 1848 tot stand had gebracht en liet in de zitting van 19 Augustus 1853 iets los van hetgeen destijds over dat punt van de godsdienstvrijheid onder de ministers van 1848 was te doen geweest. Hij erkende toen vroeger van oordeel te zijn geweest dat men over dat punt te onbepaald in de grondwet sprak en het dus voor beter te hebben gehouden de regeling der godsdienstvrijheid tot het gebied van den gewonen wetgever te brengen. En daarna vervolgde hij: „Ik heb deze bezwaren medegedeeld aan hen, die destijds in het ministerie zaten en ik heb explicatiën ontvangen. Ja, ik ben ten volle overtuigd van de waarheid van hetgeen de minister van justitie zeide ¹⁾, dat hij, namelijk, zijne beginselen nog nimmer heeft verloochend. Maar ik moet daaromtrent toch dit zeggen, *dat ik in 1848 alleen van algemeene vrijheid heb hooren spreken*, maar niet zoozeer van waken en beteugelen. Ik stem wel toe, dat de omstandigheden dit kunnen vorderen, maar ik constateer alleen het feit dat men daarvan althans oneindig meer dan toen hoort spreken.” In het oog loopend trachtte de heer van Bosse hier zijn vroegeren ambtgenoot, den huidige minister van justitie, te sparen en daarom drukte hij zich ongetwijfeld nog zeer zacht uit. Maar aan den anderen kant bevestigde hij nadrukkelijk dat *het eenig oogpunt*, waaruit de herziening van het hoofdstuk „van den godsdienst” in 1848 moet worden beschouwd, dat is van de algemeene vrijheid, die aan de kerkgenootschappen werd verleend. Het eenige wat de kamer ter beteugeling daarvan heeft kunnen verkrijgen is de bijvoeging in artikel 164, die dan nog zóó door de regeering werd geredigeerd dat alleen de uitvoerende en de rechterlijke macht iets, maar de wetgevende macht niets te zeggen kreeg.

En te midden van dit alles zou men nog van gedachten kunnen zijn geweest, dat desniettemin de wet van 18 Germinal an 10, die den staat de vrijheid gunde, de kerkelijke aangelegenheden tot in de kleinste bijzonderheden te regelen, nog van kracht was en bleef! Wij noemen dit eenvoudig ondenkbaar, ja onmogelijk. En als dit toch in 1853 werd verzekerd, en zelfs de indiening van het ontwerp op de kerkgenootschappen mede op grond der noodzakelijkheid van de intrekking dier wet geschiedde, dan zien wij hierin, helaas!, meer eene politieke handigheid, dan de daad van een ernstig staatsman.

Wat nu den inhoud der wet zelf betreft, daarin waren als hoofd-

¹⁾ Mr. D. Donker Curtius, ook minister van justitie in het kabinet der grondwetsherziening.

beginselen aangenomen de gelijke rechten en gelijke bescherming van alle kerkgenootschappen en de vrijheid der inwendige organisatie. Daartegenover stond hunne verplichting om van die organisatie terstond aan de regeering kennis te geven, terwijl deze het recht bezit tot het vragen van waarborgen voor veiligheid, orde en rust, en het nemen van voorzorgen tegen het verstoren daarvan.

De regeering had deze hoofdbeginselen echter in artikel 1 op ongelukkige, en voor de kerkgenootschappen gevaarlijke wijze geformuleerd. „Aan de onderscheidene kerkgenootschappen wordt volkomene vrijheid gelaten, zich met betrekking tot alles wat hunne godsdienst en de uitoefening daarvan in hunnen eigenen boezem betreft, te organiseren” enz. Even goed als dus deze wetgever die vrijheid aan de kerkgenootschappen *liet*, kon een andere wetgever haar wederom aan deze ontnemen. Daarmede werd de door de grondwet gewaarborgde vrijheid op losse schroeven gezet en werden de kerkgenootschappen, wat hun zelfstandig bestaan en de vrije regeling in zaken van zuiver godsdienstigen aard betreft, aan den wetgever onderworpen. De regeering bond op dit punt dan ook in en wijzigde haar artikel aldus: „Alle kerkgenootschappen hebben volkomen vrijheid alles, wat hunne godsdienst en de uitoefening daarvan in hunnen eigen boezem betreft, te regelen.” De vrijheid werd hun dus niet *gelaten*, maar er werd geconstateerd, dat zij die *hebben*. Maar dit was voor Groen niet genoeg. Hij wilde dat het artikel zóó zou worden geformuleerd, dat er geen twijfel kon rijzen of het bevestigde slechts een recht, dat de grondwet verleent, ja dat het zelfs duidelijk zou blijken, dat de volkomen vrijheid der kerkgenootschappen hooger staat dan de grondwet en van geene verandering der grondwet afhankelijk kan worden gemaakt. Hij stelde daarom voor in plaats van „Alle kerkgenootschappen hebben volkomen vrijheid” te lezen: „Aan alle kerkgenootschappen is en blijft de volkomen vrijheid verzekerd” enz. Hij had deze redactie ontleend aan artikel 11 van de grondwet, waar staat: „De Kroon der Nederlanden *is en blijft* opgedragen aan” enz. Tegen die wijziging kwam geen verzet. De regeering had de Groenianen noodig voor de aanneming der wet. Den niet volstrekt recalcitranten roomschen was zij aangenaam. Slechts de echte Thorbeckianen, die de vrijheid, in artikel 1 gegeven, een decoratie van de wet zonder meer noemden, omdat de grondwet ze haar reeds verleent, stemden met een paar roomschen, die tegen alles stemden, tegen. Het amendement-Groen werd met 52 tegen 16 stemmen aangenomen.

Een tweede verbetering, wat de vrijheid der kerkgenootschappen betreft, werd door den heer van Rappard in de wet gebracht. De aanhef van de tweede alinea van artikel 1, gelijk de regeering hem had geconcipieerd, luidde: „De bepalingen, daartoe vastgesteld, worden” enz., hetgeen terugsliep op de eerste alinea: „Alle kerkgenootschappen hebben volkomen vrijheid alles, wat hunne godsdienst en de uitoefening daarvan in hunnen eigen boezem betreft, te

regelen." De bepalingen, waaromtrent de regeering zich een zekere medezeggenschap voorbehield, konden dus ook den godsdienst, de kerkleer, de dogmata betreffen. Welnu, dat ging te ver. De minister erkende dit ook niet te hebben bedoeld, doch het artikel, zooals het luidde, gaf er ongetwijfeld recht toe. Om allen twijfel dienaangaande af te snijden, stelde de heer van Rappard voor te lezen: „De bepalingen betreffende de inrigting en het bestuur worden" enz. Ook dit amendement werd aangenomen en wèl met 57 tegen 11 stemmen.

In de derde plaats bracht de regeering, naar aanleiding van wenschen bij het voorloopig verslag geuit, nog drie wijzigingen aan, die alle den kerkgenootschappen ten goede kwamen.

Ten eerste werden de woorden: „onder verplichting om Ons dadelijk van hunne organisatie volledig te doen blijken", waaronder zóó gemakkelijk ook verplichte mededeeling van den godsdienst of de kerkleer kon worden verstaan, verwijderd en vervangen door „de bepalingen, daartoe (n.l. de uitoefening van den godsdienst in eigen boezem) vastgesteld". Deze woorden werden daarna door het zoeven genoemde amendement-v. Rappard nog onschuldiger.

Ten tweede werd het woord „dadelijk", dat zeer onbestemd en bovendien zeer gevaarlijk was, omdat het voorschrift in artikel 10 eene poenale sanctie kreeg, vervangen door: „binnen eene maand na de afkondiging dezer wet".

En ten derde werd het slot: „onder verplichting om. . . . Onze goedkeuring te vragen op zoodanige bepalingen, waarvan de uitvoering niet zonder medewerking van het staatsgezag kan plaats hebben" aanmerkelijk door de regeering verbeterd. Zooals de zin eerst luidde, werden alle waarborgen voor de zelfstandigheid der kerken gemist. Want wat kon er al niet onder gebracht worden? Zelfs de approbatie der beroepen, omdat deze gewoonlijk de rijksfinanciën raakten. Ja, de nederlandsch-hervormde kerk zou voortaan bijna geen enkele verandering meer in hare reglementen kunnen maken, omdat zij nog altijd de medewerking van het staatsgezag voor de uitvoering behoefde. Wettelijk werd voor haar bij haar tegenwoordige inrichting de koninklijke goedkeuring als vereischte vastgelegd.

Bovendien werd terecht het bezwaar geopperd, dat het vorderen van de goedkeuring des konings op bepalingen, waarvan de uitvoering niet zonder medewerking van het staatsgezag kan plaats hebben, wel zoo kon worden opgevat, dat de nieuwe regeling van een kerkgenootschap hangende bleef, zoolang die goedkeuring niet was verleend. Op die manier zou het staatsgezag het in werking treden van eene nieuwe organisatie kunnen belemmeren.

Aan deze bezwaren nu kwam de regeering door hare nieuwe redactie tegemoet. Zij concipieerde een derde alinea, die aldus luidde: „Voor zooveel er zich onder de bepalingen, bij dit artikel bedoeld, eenige bevindt, welke de medewerking van het staatsgezag vereischt, wordt die medewerking niet verleend, tenzij de bepaling vooraf door Ons is goedgekeurd". Daarmede werd de vrijheid van

de kerkgenootschappen verzekerd en tevens het staatsterrein zuiver begrensd.

Het door de regeering ontworpen tweede artikel vond bij velen verzet. Het luidde aldus: „Wij behouden Ons voor, van de bedienaren der openbare godsdienst, die vóór, bij of na de aanvaarding hunner bediening eenen eed of belofte afgelegd hebben, welke door Ons bedenkelijk voor de veiligheid van het Rijk of voor de openbare orde en rust wordt geoordeeld, te vorderen den eed van getrouwheid aan Ons en gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat, af te leggen, binnen den termijn door Ons te bepalen, in handen van Onzen commissarissen in de provinciën, tot het afnemen daarvan door Ons gemagtigd.” Men vond de kennelijke bedoeling om door een eed aan de overheid dien aan de kerk krachteloos te maken, onzedelijk, ja eene aanleiding tot meened. Bovendien zouden uit eedsweigering, op grond van den vroeger afgelegden eed, gevaarlijke gevolgen voor den staat kunnen voortspruiten. Ook werd het facultatief karakter, dat aan den eisch tot aflegging van een eed aan de overheid was gegeven, grievend voor dien bedienaar van den godsdienst, die er aan werd onderworpen. En hoewel nu tegenover dit alles werd opgemerkt, dat het opleggen van een staatkundigen eed aan de roomsche bisschoppen geen ongehoord of met de gebruiken der kerk strijdig denkbeeld was, gelijk onder meer uit de concordaten van 1801 en 1827 duidelijk bleek, zoo achtte de regeering het onder de gegeven omstandigheden raadzaam: de boog niet te strak te spannen en trok zij daarom geheel het artikel in.

Ook in haar oorspronkelijk voorstel van artikel 6 ging de regeering, althans in alinea 1, veel te ver. „Zetels of standplaatsen van bedienaren der openbare godsdienst of van vergaderingen, kerkgenootschappen vertegenwoordigende, worden niet opgericht, aangewezen of veranderd, dan nadat wij in het belang der openbare orde en rust de geschiktheid der plaats beoordeeld en erkend hebben”. Vooral de memorie van toelichting op dit artikel deed het verstrekkende gevolg er van zien. Het uitvoerend gezag zou overal de vestiging van een predikant of pastoor kunnen belemmeren of onmogelijk maken. Op deze wijze zou vooral eene kerkelijke minderheid kunnen worden onderdrukt. Eene dergelijke inmenging in kerkelijke zaken werd trouwens stellig door de grondwet verboden. De regeering begreep dan ook, dat zij te ver was gegaan en wijzigde de eerste alinea van het artikel, hoofdzakelijk naar een in het voorloopig verslag aangegeven redactie, aldus: „Synodale vergaderingen en hoofden, die kerkgenootschappen vertegenwoordigen of besturen, behoeven Onze goedkeuring op de plaats van vestiging”. Het zijn dus, krachtens deze nieuwe redactie, alleen de synoden en de bisschoppen, die voor hunne plaats van vestiging de goedkeuring der kroon behoeven. Daarmede was eene aanzienlijke beperking aan het artikel gegeven.

Ook nog in een ander opzicht verzachtte de regeering haar artikel.

In alinea 2 werd uitdrukkelijk bepaald, dat voor zooveel de goedkeuring op de plaats van vestiging van eene synodale vergadering of van een hoogen geestelijke nog niet was verleend, door de kroon geen uitspraak over de geschiktheid der aangewezen vestigingsplaats zou worden gedaan dan „na met hen gehouden overleg”. Altijd zou er derhalve over deze zaak, voordat de kroon beslist, met de betrokken kerken overleg worden gepleegd. Ook dit was voor de kerkgenootschappen winst.

Ten slotte werd de ongeschiktverklaring van eene aangewezen vestigingsplaats door de kroon bemoeijkt door het voorschrift, dat zij uitsluitend in het belang der openbare orde en rust, en bij een met redenen omkleed en openbaar gemaakt besluit mocht geschieden.

Zoo poogde men in het artikel het beginsel vast te leggen, dat bij de keuze der plaats van vestiging van synodale vergaderingen en hooge geestelijken, de openbare orde en rust betrokken zijn, en poogde men tevens den waarborg te geven, dat slechts dit beginsel van orde hier in het spel zou zijn.

Feitelijk ging het bij dit artikel om de vraag of de staat het recht zou hebben den aartsbisschop van Utrecht, die nog niet te Utrecht zetelde, en den bisschop van Haarlem, die nog niet te Haarlem zetelde, te beletten dáár te gaan zetelen. De roomsch-catholieke kerk was vrij die plaatsen als vestigingsplaatsen aan te wijzen, maar de koning bleef ook vrij om die plaatsen als zoodanig af te keuren, uit vrees dat de rust van den staat daardoor zou worden verstoord. De laatste redactie van het artikel had dit recht evenwel aan verschillende voorwaarden gebonden. In zooverre was het aanmerkelijk verslapt.

Artikel 7, hetwelk den bedienaren van den godsdienst voorschrijft hun ambtsgewaad, voor kerkelijke plechtigheden of bij de uitoefening van den openbaren godsdienst in hun kerkgenootschapgebruikelijk, niet dan binnen de gebouwen en besloten plaatsen of dáár waar de openbare godsdienstoefening naar het tweede lid van art. 167 der grondwet is toegelaten, te dragen, werd onveranderd aangenomen.

Ook tegenover de bezwaren, die rezen naar aanleiding van artikel 8, nam de regeering een zeer welwillende houding aan. Zij had voorgesteld, voor de oprichting van elk gebouw tot uitoefening van den openbaren godsdienst, in het belang van de openbare orde en rust, een onderzoek te eischen omtrent de plaats van vestiging in de gemeente. Geen kerkgenootschap zou dus een kerkgebouw zonder vergunning der overheid mogen oprichten. Terecht zag men hierin een gevaar. Het uitvoerend gezag zou op deze wijze aan belijders van een bepaald geloof alle openbare godsdienstoefening kunnen verbieden. De overheid werd hier eene macht over de kerk gegeven, die weinig strookte met den geest van de grondwet van 1848. In het voorloopig verslag der kamer werd dan ook het voorstel gedaan om de bepaling alleen hierin te doen bestaan, dat op een bepaalden afstand b. v. van honderd ellen van een gebouw tot uitoefening

van den openbaren godsdienst geen kerkgebouw eener andere gezindheid zou mogen worden opgericht, tenzij, om bijzondere redenen, daartoe toestemming werd verleend.

De regeering nam dit in hoofdzaak over. Alleen was zij iets minder vrijgevig. Zij maakte van de honderd, twee honderd ellen. Maar dit veranderde aan het beginsel zoo goed als niets. Als regel werd men dus vrijgelaten in het bouwen van kerken; slechts moest aan den bouw van eene kerk, die binnen den afstand van 200 ellen van een bestaande kerk zou komen te staan, een onderzoek omtrent de plaats van vestiging en de vergunning door de overheid voorafgaan. Dit laatste was niet alleen uit een oogpunt van openbare orde, maar ook van rust in de kerk een heilzame bepaling.

De regeering gaf nog meer toe. Zij liet eerst omtrent die vergunning alleen de kroon beslissen, nadat het plaatselijk bestuur was gehoord. In de kamer drong men er op aan, dat de belanghebbenden in meer dan ééne instantie hunne rechten zouden kunnen doen gelden. Men wenschte eerst het gemeentebestuur te doen beslissen; daarna gelegenheid te geven tot hooger beroep op gedeputeerde staten, en eindelijk tot eene eindbeslissing door de kroon. Dit alles nu nam de regeering bij nota van wijziging over. Zelfs ging zij nog verder. Zij voegde er nog de bepaling bij, dat het besluit der kroon, na den raad van state te hebben gehoord, met redenen omkleed en openbaar gemaakt moest worden.

In artikel 9 had de regeering een betrekkelijk strenge bepaling met betrekking tot het klokkengelui, tot viering van kerkelijke plechtigheden of tot oproeping der gemeenteleden tot de godsdienst-oefening, opgenomen. Nergens toch zou dit meer mogen geschieden in gemeenten, waar kerken van meer dan één kerkgenootschap waren, dan met toestemming van den commissaris der provincie. Als regel werd het dus verboden. Ditzelfde was het geval met klokkengelui tot andere doeleinden. Daarvoor was vergunning noodig der plaatselijke politie. De kamer ging deze bepaling echter veel te ver. Een gebruik, dat nu dertig of veertig jaren achtereen in de meeste oorden van ons land had bestaan, zonder dat daaruit wezenlijke ongelegenheden waren voortgevloeid, moest men als regel laten bestaan. De heer van Heiden Reinestein stelde dan ook voor, de bepaling om te keeren, zoodat als regel de onvoorwaardelijke vrijheid zou gelden, maar in geval er tijdelijk aanleiding door kon worden gegeven tot verstoring van orde en rust, de commissaris der provincie zou kunnen ingrijpen. De regeering verzette zich tegen deze radicale omzetting van haar eigen artikel ook nu niet. Zij liet de beslissing aan de kamer over en deze nam het amendement met groote meerderheid (47 tegen 21 stemmen) aan. Daarbij bleef de bepaling op het klokkengelui tot andere dan kerkelijke doeleinden ongewijzigd bestaan. Het artikel zou dus aldus luiden: „Het klokkengelui tot viering van kerkelijke plechtigheden of om de ingezetenen tot de godsdienst-oefening op te roepen, kan in

gemeenten waar kerken van meer dan één kerkgenootschap zijn. in het belang der openbare orde en rust door Onzen commissaris in de provincie worden verboden. Klokkengelui tot andere einden heeft geene plaats dan met vergunning der plaatselijke politie.

Ook bij de behandeling der laatste artikelen, die de strafprocedure regelen, toonde de regeering zich zeer tegemoetkomend. De meest aan de hand gedane wijzigingen werden van die zijde zoo goed als niet bestreden. Na een debat van 12 tot 25 Augustus werd de geheele wet met 41 tegen 27 stemmen door de tweede kamer aangenomen. De roomschen en de Thorbeckianen stemden tegen; de overige liberalen en conservatieven met de anti-revolutionnaires stemden voor. Het debat in de eerste kamer, gehouden op 7 en 8 September 1853, opende geen nieuwe gezichtspunten. Zij nam het wetsontwerp met 22 tegen 16 stemmen aan. Zoo kwam de wet, tot regeling van het toezicht op de onderscheidene kerkgenootschappen van 10 September 1853 (Stbl. no. 102) tot stand.

Doch hoezeer was zij ontzield!

Elke beperking van de vrijheid der kerkgenootschappen tot regeling van wat hun godsdienst en de uitoefening daarvan in hun eigen boezem betreft, was *voor nu en voor het vervolg weggenomen*. Bloote kennisgeving aan de overheid van de bepalingen betreffende hun inrichting en bestuur voldoende.

Het recht om een ced van getrouwheid aan den koning en van gehoorzaamheid aan de wetten van den staat *van geestelijken te eischen*, die voor, bij of na de aanvaarding hunner bediening een eed of belofte afgelegd hebben, welke door den koning bedenkelijk voor de veiligheid van het rijk of van de openbare orde en rust geoordeeld worden, was *vervallen*.

De *streng eisch van verbod tot oprichting, aanwijzing of verandering van zetels of standplaatsen* van bedienaren van den openbaren godsdienst of van *vergaderingen*, kerkgenootschappen vertegenwoordigende, vooraleer de kroon de geschiktheid der vestigingsplaats heeft erkend, was verzwakt en verwaterd tot den eisch *dat synodale vergaderingen en hoofden*, die kerkgenootschappen vertegenwoordigen of besturen, goedkeuring voor hunne vestigingsplaats moeten vragen.

Het verbod om eenig kerkgebouw op te richten dan na goedkeuring der overheid was ingekrompen tot een dergelijk verbod voor kerken binnen de 200 ellen verwijderd van een bestaand kerkgebouw. *De uitzondering was dus tot regel gemaakt*.

Datzelfde was het geval met het verbod van *klokkengelui*; *eerst werd het als regel verboden, thans als zoodanig geoorloofd*.

Dit was het poovere resultaat van de Aprilbeweging op het gebied der wetgeving. De regeering had hoog opgegeven van het preventief toezicht, dat er op de organisatie der kerkgenootschappen moest zijn, in de plaats van dat, hetwelk de wet van 18 Germinal an 10 zoo verkeerd regelde — en het slot was, dat zoo goed als geen enkel

preventief voorschrift in de wet werd opgenomen. Dientengevolge was zij „een mystificatie”. De berg had een muis gebaad.

Om hare geringe beteekenis waren dan ook weinigen met de wet ingenomen. De voormannen der Aprilbeweging waren zeer teleurgesteld. De Evangelische Kerkbode van 19 Augustus schreef: „Deze wet, die aan zooveel moeyelykheden tegemoet komen zou, zal zij, kan zij, wanneer zij eenmaal tot stand komt, aan het Koninklijk doel beantwoorden? Wie is er, die het er nog van verwachten durft? De Kerkgenootschappen zullen zich voortaan organiseren naar goedvinden, voor zooverre zij bij magte zijn, de medewerking van den Staat te ontberen! Zij behoeven de Regering hunne organisatie slechts bekend te maken, opdat deze wete, wat zij te eerbiedigen en te beschermen hebbe, al moest zij er ook zelve den dood aan eten”. En de vurige Prof. G. W. Vreede te Utrecht, die in den verkiezingsstrijd van 17 Mei 1853 overal het verzet tegen Thorbecke had georganiseerd en zóó warm had gepleit voor de verkiezing van „zuiver protestantsche” leden, plaatste in de Utrechtsche courant van 11 Augustus een artikel, waarvan de slotzin luidde: „Met het voorbeeld van België met zijne tienduizend monniken en nonnen, met zijne achthonderd Kloosters, met de zestien en meer millioenen franken kapitaal, bij uitersten wil of schenking aan geestelijke stichtingen, in de jongstverloopen jaren aan de nijverheid en handel van dat Rijk onttrokken, met zulke sprekende voorbeelden voor ons, aarzelen wij niet te verklaren, dat, indien het ontwerp van wet, gelijk het daar ligt, aangenomen wierd, wij de ontijdige afschaffing der wet van Germinal en van andere door slapheid en oogluiking te zeer verwaarloosde, nog bestaande verordeningen, hoogelijk zouden betreuren”. Zelfs drong hij bij Groen op medewerking tot het verkrijgen van eene algemeene voorziening en uitstel van behandeling dezer partiëele wet aan. De leider der anti-revolutionnaire partij was echter noch voor het een noch voor het ander te vinden.

Wil dit zeggen dat Groen met het ontwerp was ingenomen? Alhierminst. Hij kwalificeerde de wetsvoordracht zelfs als een „politieke feil”. Den 16^{en} Juli schreef hij in „de Nederlander”: „Zij komt ons in verscheidene bepalingen, gelijk zij daar ligt, onaannemelijk voor. Of zij door wijzigingen aannemelijk kan worden gemaakt, is twijfelachtig. Aan den eenen kant zou daarvoor bijkans eene geheele omwerking worden vereischt. Daarentegen is zij niet zoodanig stelselmatige ontwikkeling van één beginsel, waardoor, bij misprijzing der hoofdgedachte, elke poging om stuksgewijs niet slechts eene geheel andere wet, maar eene wet van tegenovergestelden zin te verkrijgen, in het belang eener goede behandeling van zaken, en eener regelmatige werking van de Constitutionele magten, afkeurenswaard is. In elk geval, en terwijl we, zooveel mogelijk, met onbevangingheid de wederzijdsche redeneringen ter toetse wenschen te brengen, achten wij ons verplicht reeds nu te doen uitkomen dat

wij de voordragt der Wet, in de tegenwoordige omstandigheden minder dan ooit zouden hebben verlangd". Het behoeft ons dan ook niet te verwonderen, dat Groen in de kamer nog zeer aarzelde zijn stem aan dit ontwerp te geven, zelfs toen het, op grond van de aanmerkingen in het voorloopig verslag, zeer in zijn geest was verbeterd. De tegenpartij beweerde zelfs buiten de kamer, dat de regering zeer veel tegen haar eigen zin had toegegeven, omdat zij tot het verkrijgen van de meerderheid de stem der Groenianen behoefde. Op 20 Augustus verklaarde Groen desniettemin nog : „De meeste leden *weten* of zij hunne stem voor of tegen de wet zullen uitbrengen ; ik weet het *niet*. Ik acht het onderwerp zoo moeyelijk, en teeder, en gewigtig, dat ik het nog niet weet." Toch hebben Groen en zijne geestverwanten ten slotte allen voor de wet gestemd. De wet van 18 Germinal an 10 kwam daarbij niet in aanmerking. Nadrukkelijk zeide hij daarover een eerbiedig stilzwijgen te bewaren. Evenzeer als over het concordaat van 1827; met Thorbecke beschouwde hij dit niet, gelijk van Hall deed, als een internationaal contract. De hoofdreden van het voorstemmen van Groen lag in de zekerheid, dat door de aanneming van het wetsontwerp op de kerkgenootschappen voor goed de interpretatie der grondwet door Thorbecke en de zijnen zou worden afgesneden, als zou zij de kerkgenootschappen het recht van onbepaalde zelfregeling geven ten koste van de rechten van den soevereinen staat. Want daarmede zou deze weerloos komen te staan tegenover het ultramontanisme. En dat kan zij niet bedoeld hebben en heeft zij niet bedoeld, dewijl zij door de in haar vastgelegde gelijkheid der gezindheden zelf anti-ultramontaansch is. Ook sluit gelijkheid van bescherming geen gelijkheid van toezicht in. De grondwet van den nederlandschen en constitutioneelen staat wettigt diensvolgens bijzondere maatregelen tegen de ultramontaansche partij. Dit beginsel moest volgens Groen voor goed worden vastgelegd. En het is vooral daarom dat zijne aarzeling geleid heeft tot zijn voorstemmen vóór van Hall's ontwerp.

Vroeger hebben wij aangetoond, dat wij het met Groen's uitlegging der grondwet op dit punt oneens zijn. Hoe afkeurenswaardig het ook zijn moge — en daarin staan wij geheel aan Groen's zijde —, het beginsel van hoofdstuk VI van de grondwet van 1848 is : het geheel op zich zelf laten drijven der kerkgenootschappen zonder eenige inmenging van den staat. In dat opzicht droeg het den stempel van Thorbecke's geest. De tegenstelling, die Groen daartegenover steeds maakte tusschen het oorspronkelijk ontwerp der grondwetsherziening en het ontwerp dat wet wordt, alsof uit dit laatste voor een groot gedeelte die geest van Thorbecke zou zijn verwijderd, bleek ons vroeger onjuist. En het verwondert ons zelfs van Groen, dat hij in dit opzicht in 1853 zoo scherp tegenover Thorbecke stond, terwijl hij toch bij de begrootingsdiscussies van 1849 zonder eenige reserve gezegd had : „De zelfstandigheid der gezindheden, die in vroegere jaren zoo dikwijls met woord en daad voorbijgezien werd, de vrij-

heid der Kerk is tegenwoordig ook in ons Vaderland bijkans geen voorwerp van tegenspraak meer. De zelfstandigheid der kerk tegenover de wereldlijke magt is ook bij de grondwetsherziening op den voorgrond gesteld. De Commissie van 16 Maart 1848 heeft in haar Verslag duidelijk en met ronde woorden eerbiediging gewild der kerkgemeenten, als *particuliere vereenigingen*, als *burgerlijke genootschappen*, *onderworpen aan het gemeene regt*. In dit opzigt althans is gebleken, welk nut voortdurende discussie te weeg brengt. Dit is een van die punten waarom wij de grondwetsherziening op prijs moeten stellen, waarom zij regt heeft op onze erkentelijkheid; één van die punten, waartoe men niet plotseling, maar langzamerhand is gekomen en die in de Grondwet geformuleerd zijn, omdat zij berusten op regt en vrijheid. Al hetgeen door de Grondwet van 1848 op die wijze is tot stand gebracht, stel ik op hoogen prijs."

Dit is een eenigszins andere toon dan die welke uit Groen's mond bij de debatten in 1853 werd gehoord. De tegenzin tegen wat den afgescheidenen in de dertig jaren was overkomen, had Groen in de vrijheid doen juichen, die de grondwet van 1848 schonk. Maar de machtige indruk, dien de Aprilbeweging, als uiting van nationalen weerstand tegen het herlevend en door Thorbecke, op grond van zijne uitlegging der grondwet, vrijgelaten ultramontanisme maakte, deed hem toen op zijn beurt in die grondwet een steunpunt voor beperking dier vrijheid zoeken. Dit was begrijpelijk. Maar het steunpunt, dat hij er in vond, was evenmin als dat van van Hall en Donker Curtius, daarin gebracht door de grondwetsherzieners van 1848. Dat was te betreuren. In zooverre was de grondwet van 1848 een grondwet niet van den nederlandschen, maar van den neutralen staat. Maar het feit kan niet worden ontkend.

Het is te begrijpen dat een zoo ernstig man als Groen lang gearzeld heeft voordat hij zijne goedkeuring aan het ontwerp schonk. Zijn anti-ultramontanisme en zijn anti-Thorbeckianisme gaven den doorslag. Maar slechts *zeer* matig kon ook hem en den zijnen deze wet voldoen.

Het eenig goede in de geheele wet is wellicht het door Groen er in gebrachte beginsel, dat de vrijheid der kerkgenootschappen om alles wat hun godsdienst en de uitoefening daarvan in hun eigen boezem betreft, te regelen, *blijvend* is verzekerd.

Maar overigens had minister van Hall met zijne bekende zwierige slimheid de protestantsche beweging eene schijnbare bevrediging geschonken, zonder Rome tegen zich in het harnas te jagen. De wet was een kunststuk van diplomatie, maar liet *feitelijk* de verhouding van den staat tot de kerk zooals zij was. Zij scheen een breuk met het laissez aller-stelsel, door Thorbecke ten aanzien der kerk toegepast, maar in werkelijkheid bleef het gehandhaafd. Rome heeft dan ook, ondanks deze wet, zijn aartsbisschop in Utrecht en zijn bisschop in Haarlem gekregen. Wij laten hier een overzicht volgen van de wijzigingen, die in het wetsontwerp op de kerkgenootschappen, tijdens de behandeling in de tweede kamer, zijn gemaakt.

Wetsontwerp, zooals het luidde toen het bij Koninklijke Boodschap van 6 July 1853 werd aangeboden.

Wetsontwerp, zooals het luidde na de daarin door de regeering op 3 Aug. 1853 gebrachte wijzigingen.

Wetsontwerp, zooals het door de beide Kamers is aangenomen en door den Koning bekrachtigd

Wij Willem III, bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins v. Oranje-Nassau, Groot Hertog van Luxemburg, enz. enz.

Allen, die deze zullen zien, of hooren lezen, salut! doen te weten:

Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat het noodzakelijk is wettelijke bepalingen vast te stellen ter uitvoering van onderscheidene voorschriften van het VI^{de} hoofdstuk der Grondwet en ter vervanging van op dit onderwerp bestaande verordeningen, opdat Wij gelijke bescherming aan alle kerkgenootschappen in het Rijk kunnen verleenen, en waken, dat zij zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat

Zoo is het, dat Wij den Raad van State gehoord en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Art 1

Aan de onderscheidene kerkgenootschappen wordt volkomene vrijheid gelaten, zich met betrekking tot alles

Wij Willem III bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins v. Oranje-Nassau, Groot Hertog van Luxemburg enz. enz.

Allen, die deze zullen zien, of hooren lezen, salut! doen te weten.

Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat het noodzakelijk is wettelijke bepalingen vast te stellen ter uitvoering van onderscheidene voorschriften van het VI^{de} hoofdstuk der Grondwet en ter vervanging van op dit onderwerp bestaande verordeningen, opdat Wij gelijke bescherming aan alle kerkgenootschappen in het Rijk kunnen verleenen, en waken, dat zij zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat.

Zoo is het, dat Wij den Raad van State gehoord en met gemeen overleg der Staten-Generaal hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Art 1.

Alle kerkgenootschappen hebben volkomen vrijheid alles wat hunne godsdienst en de uitoefening daarvan in

Wij, Willem III bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins v. Oranje-Nassau, Groot Hertog van Luxemburg enz. enz.

Allen, die deze zullen zien, of hooren lezen, salut! doen te weten.

Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat het noodzakelijk is wettelijke bepalingen vast te stellen ter uitvoering van onderscheidene voorschriften van het VI^{de} hoofdstuk der Grondwet en ter vervanging van op dit onderwerp bestaande verordeningen, opdat Wij gelijke bescherming aan alle kerkgenootschappen in het Rijk kunnen verleenen, en waken, dat zij zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat

Zoo is het, dat Wij den Raad van State gehoord en met gemeen overleg der Staten-Generaal hebben goedgevonden en verstaan, gelijk goedvinden en verstaan bij deze:

Art 1

Aan alle kerkgenootschappen is en blijft de volkomen vrijheid verzekerd alles wat hunne godsdienst en de

wat hunne godsdienst en de uitoefening daarvan in hunnen eigenen boezem betreft, te organiseren, onder verplichting om Ons dadelijk van hunne organisatie volledig kennis te geven en Onze goedkeuring te vragen op zoodanige bepalingen, waarvan de uitvoering niet zonder medewerking van het staatsgezag kan plaats hebben

hunnen eigen boezem betreft, te regelen.

De bepalingen, *daar toe vastgesteld*, worden, voor zooveel zij niet reeds aan Ons bekend zijn gemaakt, binnen eene maand na de afkondiging dezer wet, door de bestuurders of hoofden der kerkgenootschappen aan Ons medegedeeld. Nieuw te maken bepalingen worden mede vóór of bij het in werking brengen daarvan, op gelijke wijze ter Onzer kennis gebracht.

Voor zooveel er zich onder bepalingen, bij dit artikel bedoeld, eenige bevindt, welke de medewerking van het staatsgezag vereischt, wordt die medewerking niet verleend, tenzij de bepaling *vooraf* door Ons is goedgekeurd.

uitoefening daarvan in hunnen eigen boezem betreft, te regelen.

De bepalingen, *betreffende de inrigting en het bestuur* worden, voor zooveel zij niet reeds aan Ons bekend zijn gemaakt, binnen eene maand na de afkondiging dezer wet, door de bestuurders of hoofden der kerkgenootschappen aan Ons medegedeeld. Nieuw te maken bepalingen worden mede vóór of bij het in werking brengen daarvan, op gelijke wijze ter Onzer kennis gebracht.

Voor zooveel er zich onder de bepalingen, bij dit artikel bedoeld, eenige bevindt, welke de medewerking van het staatsgezag vereischt, wordt die medewerking niet verleend, tenzij de bepaling door Ons is goedgekeurd.

Art. 2.

Wij behouden Ons voor, van de bedienaren der openbare godsdienst, die vóór, bij of na de aanvaarding hunner bediening eenen eed of belofte afgelegd hebben, welke door Ons bedenkelijk voor de veiligheid van het Rijk of voor de openbare orde en rust wordt geoordeeld, te vorderen den eed van getrouwheid aan Ons en gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat, af te leggen, binnen

Art. 2.

Vervalt.

Art. 2.

Vervalt.

den termijn door Ons te bepalen, in handen van Onze commissarissen in de provinciën, tot het afnemen daarvan door Ons gemagtigd.

Art. 3.

Vreemdelingen worden tot het bedienen van de openbare godsdienst niet toegelaten, dan na daartoe Onze toestemming te hebben verkregen.

Wordt Art. 2.

Vreemdelingen worden tot het bedienen van de openbare godsdienst niet toegelaten, dan na daartoe Onze toestemming te hebben verkregen.

Wordt Art. 2.

Vreemdelingen aavaarden geene kerkelijke bediening, dan na daartoe Onze toestemming te hebben verkregen. Alleen in het belang der openbare rust en orde kan die toestemming geweigerd worden.

Art. 4.

De titulaturen in de kerkgenootschappen aan de bedienaren der openbare godsdienst toegekend, geven noch ten opzichte van het wereldlijk gezag, noch ten opzichte van andere kerkgenootschappen, eenige aanspraak, rang of voorregt. In de aanraking met het wereldlijk gezag worden die titulaturen alleen gebezigd na vermelding van den geslachtsnaam der titularissen.

Art. 3.

De titulaturen in de kerkgenootschappen aan de bedienaren der openbare godsdienst toegekend, geven noch ten opzichte van het wereldlijk gezag, noch ten opzichte van andere kerkgenootschappen, eenige aanspraak, rang of voorregt. In de aanraking met het wereldlijk gezag worden die titulaturen alleen gebezigd na vermelding van den geslachtsnaam der titularissen.

Art. 3.

De titulaturen in de kerkgenootschappen aan de bedienaren der openbare godsdienst toegekend, geven noch ten opzichte van het wereldlijk gezag, noch ten opzichte van andere kerkgenootschappen, eenige aanspraak, rang of voorregt. In de aanraking met het wereldlijk gezag worden die titulaturen alleen gebezigd na vermelding van den geslachtsnaam der titularissen.

Art. 5.

De ter aanwijzing van kerkelijk gebied door kerkgenootschappen gebezigde namen van provinciën of gemeenten worden slecht als van kerkelijken aard beschouwd en hebben geen verder gevolg.

Art. 4.

De ter aanwijzing van kerkelijk gebied door kerkgenootschappen gebezigde namen van provinciën of gemeenten worden slecht als van kerkelijken aard beschouwd en hebben geen verder gevolg.

Art. 4.

De ter aanwijzing van kerkelijk gebied door kerkgenootschappen gebezigde namen van provinciën of gemeenten worden slecht als van kerkelijken aard beschouwd en hebben geen verder gevolg.

Art. 6.

Zetels of standplaatsen van bedienaren der openbare godsdienst of van vergaderingen, kerkgenootschappen vertegenwoordigende, worden niet opgericht, aangewezen of veranderd, dan nadat Wij in het belang der openbare orde en rust de geschiktheid der plaats beoordeeld en erkend hebben.

Wij behouden Ons voor, in hetzelfde belang omtrent de al of niet geschiktheid dier zetels of standplaatsen, welke zonder Onze goedkeuring na den 3den November 1848 mogten zijn opgericht, aangewezen of veranderd, uitspraak te doen binnen het jaar, volgende op het in werking brengen dezer wet Alvorens echter krachtens dit artikel eenige beslissing te nemen wordt de Raad van State gehoord.

Art. 7

De bedienaren der openbare godsdienst dragen het gewaad voor kerkelijke plegtigheden of bij de uitoefening van de openbare godsdienst in hun kerkgenootschap voorgeschreven, niet dan binnen gebouwen en besloten plaatsen, of dáár waar de openbare godsdienstoefening, naar het 2de lid van

Art. 5.

Synodale vergaderingen en hoofden, die kerkgenootschappen vertegenwoordigen of besturen, behoeven Onze goedkeuring op de plaats van vestiging.

Voor zooveel deze goedkeuring bij de afkondiging dezer wet nog niet is verleend, wordt, na met hen gehouden overleg, door Ons, den Raad van State gehoord, over de geschiktheid der aangewezen vestigingsplaats uitspraak gedaan.

Alleen in het belang der openbare orde en rust en bij een met redenen omkleed en openbaar gemaakt besluit kan eene aangewezen vestigingsplaats als zoodanig door Ons ongeschikt worden verklaard.

Art. 6.

De bedienaren der openbare godsdienst dragen het gewaad voor kerkelijke plegtigheden of bij de uitoefening van de openbare godsdienst in hun kerkgenootschappen gebruikelijk, niet dan binnen gebouwen en besloten plaatsen, of dáár waar de openbare godsdienstoefening, naar het 2de lid van

Art. 5.

Synodale vergaderingen en hoofden, die kerkgenootschappen vertegenwoordigen of besturen, behoeven Onze goedkeuring op de plaats van vestiging.

Voor zooveel deze goedkeuring bij de afkondiging dezer wet nog niet is verleend, wordt, na met hen gehouden overleg, door Ons, den Raad van State gehoord, over de geschiktheid der aangewezen vestigingsplaats uitspraak gedaan.

Alleen in het belang der openbare orde en rust en bij een met redenen omkleed en openbaar gemaakt besluit kan eene aangewezen vestigingsplaats als zoodanig door Ons ongeschikt worden verklaard.

Art. 6.

De bedienaren der openbare godsdienst dragen het gewaad voor kerkelijke plegtigheden of bij de uitoefening van de openbare godsdienst in hun kerkgenootschap gebruikelijk, niet dan binnen gebouwen en besloten plaatsen, of dáár waar de openbare godsdienstoefening, naar het 2de lid van art. 167

art. 167 der Grondwet is toegelaten.

Art. 8.

Elke oprigting van een gebouw tot uitoefening van de openbare godsdienst vereischt, in het belang der openbare orde en rust, een onderzoek omtrent de plaats van vestiging in de gemeente.

Voordat de oprigting wordt toegelaten zal, na verhoor der plaatselijke besturen, daarentrent door Ons worden beslist.

Wanneer Onze goedkeuring niet gevraagd of geweigerd is, kan de opruiming door Ons voor rekening der stichters worden gelast.

Art. 9.

Het klokkengelui tot viering van kerkelijke plegtigheden of om de ingezetenen tot de godsdiensttoefening op te roepen, wordt in gemeenten, waar kerken van meer dan — één kerk-

van art. 167 der Grondwet is toegelaten.

Art. 7.

Elke oprigting of inrigting van een gebouw tot uitoefening van de openbare godsdienst, binnen den afstand van twee honderd ellen van eene bestaande kerk vereischt in het belang der openbare orde een onderzoek omtrent de plaats van vestiging.

Vóórdat de oprigting of inrigting wordt toegelaten, wordt daarentrent door het gemeentebestuur beslist. Deze beslissing is vatbaar voor een beroep op Gedeputeerde Staten, en bij bezwaar ook tegen de beslissing van deze, wordt hunne uitspraak aan Onze eindbeslissing onderworpen.

Het besluit door Ons te nemen, na den Raad van State te hebben gehoord, wordt met redenen omkleed en openbaar gemaakt.

Wanneer de oprigting of inrigting zonder verlof heeft plaats gehad, wordt het gebouw gesloten.

Art. 8.

Het klokkengelui tot viering van kerkelijke plegtigheden of om de ingezetenen tot de godsdiensttoefening op te roepen, wordt in gemeenten, waar kerken van meer dan één kerk-

der Grondwet, is toegelaten.

Art. 7.

Elke oprigting of inrigting van een gebouw tot uitoefening van de openbare godsdienst, binnen den afstand van twee honderd ellen van eene bestaande kerk, vereischt in het belang der openbare orde een onderzoek omtrent de plaats van vestiging.

Vóórdat de oprigting of inrigting wordt toegelaten, wordt daarentrent door het gemeentebestuur beslist. Deze beslissing is vatbaar voor een beroep op Gedeputeerde Staten, en bij bezwaar ook tegen de beslissing van deze, wordt hunne uitspraak aan Onze eindbeslissing onderworpen.

Het besluit door Ons te nemen, na den Raad van State te hebben gehoord, wordt met redenen omkleed en openbaar gemaakt.

Wanneer de oprigting of inrigting zonder verlof heeft plaats gehad, wordt het gebouw gesloten.

Art. 8.

Het klokkengelui tot viering van kerkelijke plegtigheden of om de ingezetenen tot de godsdiensttoefening op te roepen, kan in gemeenten, waar kerken van meer dan één kerk-

genootschap zijn, niet toegelaten, dan met toestemming van Onzen commissaris in de provincie.

Klokkengelui tot andere einden heeft geene plaats dan met vergunning der plaatselijke politie.

Art. 10.

De bedienaar der openbare godsdienst, die aan deze wet of aan de bevelen, door Ons uit kracht daarvan uitgevaardigd, niet voldoet, hare voorschriften overtreedt, of elders dan art. 167 der Grondwet toelaat de openbare godsdienst uitoefent, wordt verklaard „in strijd met de wet te hebben gehandeld” en veroordeeld in de kosten.

Art. 11.

De officieren van justitie bij de arrondissementen-regtbanken eischen, de beklaagde behoorlijk gedagvaard, voor de regtbank, ter burgerlijke teregtzitting, de toepassing van het voorgaand artikel.

Geene vervolging kan door hen worden ingesteld dan op magtiging van den procureur-generaal onder wiens bevelen zij staan.

genootschap zijn, *niet toegelaten*, dan met toestemming van Onzen commissaris in de provincie.

Klokkengelui tot andere einden heeft geene plaats dan met vergunning der plaatselijke politie.

Art. 9.

Hij, die aan deze wet niet voldoet, hare voorschriften overtreedt, of elders dan art. 167 der Grondwet toelaat de openbare godsdienst uitoefent, wordt verklaard „in strijd met de wet te hebben gehandeld” en veroordeeld in de kosten.

Art. 10.

De officieren van justitie bij de arrondissementen-regtbanken eischen, overeenkomstig met de bepalingen van art. 854 van het Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering, voor de regtbank, ter burgerlijke teregtzitting, de toepassing van het voorgaand artikel.

Geene vervolging kan door hen worden ingesteld dan op magtiging van den procureur-generaal onder wiens bevelen zij staan.

genootschap zijn, *in het belang der openbare orde en rust* door Onzen commissaris in de provincie *worden verboden*. Klokkengelui tot andere einden heeft geene plaats dan met vergunning der plaatselijke politie.

Art. 9.

Hij, die aan deze wet niet voldoet, hare voorschriften overtreedt, of elders dan art. 167 der Grondwet toelaat de openbare godsdienst uitoefent, wordt verklaard „in strijd met de wet te hebben gehandeld” en veroordeeld in de kosten.

Art. 10.

De officieren van justitie bij de arrondissementen-regtbanken eischen, overeenkomstig met de bepalingen van art. 854 van het Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering, voor de regtbank, ter burgerlijke teregtzitting, de toepassing van het voorgaand artikel.

Geene vervolging kan door hen worden ingesteld dan op magtiging van den procureur-generaal onder wiens bevelen zij staan *of op last des regters in de gevallen, voorzien*

bij art. 31 van het Wetboek van strafvordering en art. 73 van de wet op de regterlyke organisatie en het beleid der justitie.

Art. 12.

Van het vonnis wordt appèl, van het arrest cassatie toegelaten.

Art. 11.

Van het vonnis wordt appèl, van het arrest cassatie toegelaten.

Art. 11.

Van het vonnis wordt appèl, van het arrest cassatie toegelaten.

Art. 13.

De behandeling der zaak heeft in eersten aanleg en hooger beroep plaats met geslotene deuren; de gedaagde kan zich door een raadsman doen bijstaan.

Art. 12.

De behandeling der zaak heeft in eersten aanleg en hooger beroep plaats met geslotene deuren, indien de regter dit raadzaam oordeelt, of de beklaagde het verlangt. De gedaagde kan zich door een raadsman doen bijstaan.

Art. 12.

Vervalt.

Art. 14.

De bedienaar der openbare godsdienst, die na eene eerste veroordeeling andermaal wordt verklaard in strijd met de wet te hebben gehandeld, wordt bij hetzelfde vonnis ontzet van de regten opgenoemd in art. 42 van het Strafwetboek voor den tijd van drie tot tien jaren.

Bij derde of latere veroordeeling wordt de overtreder daarenboven tot gevangenisstraf van minstens zes maanden en hoogstens twee jaren veroordeeld.

Art. 13.

De bedienaar der openbare godsdienst, die na eene eerste veroordeeling andermaal wordt verklaard in strijd met de wet te hebben gehandeld, wordt bij hetzelfde vonnis ontzet van de regten opgenoemd in art. 42 van het Strafwetboek, voor den tijd van drie tot tien jaren.

Bij derde of latere veroordeeling wordt de overtreder daarenboven tot gevangenisstraf van minstens zes maanden en hoogstens twee jaren veroordeeld.

Wordt Art. 12.

Die, na eenmaal ter zake van overtreding dezer wet te zijn veroordeeld, zich aan herhaling daarvan schuldig maakt, wordt gestraft met schorsing in de uitoefening zijner burgerschapsregten voor den tijd van drie tot tien jaren, en met gevangenis van ééne maand tot twee jaren, te zamen, of afzonderlijk.

Art. 15.

De regtsgedingen krachtens het voorgaand artikel ter zake van herhaalde overtreding gevoerd, worden op de gewone wijze voor den gewonen regter behandeld.

Art. 14.

De regtsgedingen krachtens het voorgaand artikel ter zake van herhaalde overtreding gevoerd, worden, behoudens het bepaalde in art. 12. op de gewone wijze voor den gewonen strafregter behandeld.

Art. 13.

De regtsgedingen krachtens het voorgaand artikel ter zake van herhaalde overtreding gevoerd, worden op de gewone wijze voor den gewonen strafregter behandeld. De vervolging wegens overtredingen van deze wet verjaart door verloop van twee jaren.

Art. 16.

Bij het in werking komen dezer wet zijn, behoudens de bepalingen der wetten en reglementen bedoeld in art. 167 der Grondwet, afgeschaft de wet van 18 Germinal jaar X en alle andere met de tegenwoordige wet strijdige bepalingen.

Art. 15.

Bij het in werking komen dezer wet zijn, behoudens de bepalingen der wetten en reglementen bedoeld in art. 167 der Grondwet, afgeschaft de wet van 18 Germinal jaar X en alle andere met de tegenwoordige wet strijdige bepalingen.

Art. 14.

Bij het in werking komen dezer wet zijn, behoudens de bepalingen der wetten en reglementen bedoeld in art. 167 der Grondwet, afgeschaft de wet van 18 Germinal jaar X en alle andere met de tegenwoordige wet strijdige bepalingen.

HOOFDSTUK XIII.

Strijd over de verhouding van staat en kerk in de Staten-Generaal van 1854—1887.

Minister van Rappard, die in het begin van 1854 den heer van Doorn als minister voor den hervormden eeredienst opvolgde, drukte het door zijn voorganger betreden spoor. Zeer voorzichtig ging hij daarbij echter te werk. Hij waagde zich niet aan de voorspelling of, indien men de definitieve inrichting en den omvang van de behoeften der kerk zou kennen, al of niet afzonderlijke departementen noodig zouden zijn. Dit zou alleen de toekomst kunnen beslissen. Maar zeker was het, dat, zoolang men ten aanzien van het zoeven genoemde niet voldoende op de hoogte was en men in een toestand van overgang verkeerde, daaraan niet te denken viel. Zóó stond het althans met het hervormd en het israëlietisch kerkgenootschap. Het eerste had wel is waar zijn algeheele organisatie, zijn algemeen reglement, maar er bestonden tevens nog een aantal reglementen uit een vroeger tijdperk, toen er een innige verhouding tusschen kerk en staat was, krachtens welke de minister van eeredienst daarbij een bijzondere rol heeft te vervullen. Deze